

Віра ПРОСАЛОВА

*професор Донецького
національного університету*

УДК 821.161.2

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ І ДИСКУРС: КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЬАТЬ

У статті з урахуванням ідей багатьох зарубіжних і вітчизняних учених здійснюється зіставлення понять «художній текст» і «дискурс», з'ясовується їх семантика, підкреслюється необхідність їх більш чіткого розмежування. Виявляється взаємозв'язаність цих понять, що реалізується в можливості взаємопереходу: тексту в дискурс і, навпаки, дискурсу – в текст.

Ключові слова: художній твір, текст, дискурс, діалог.

Текст набув статусу одного із центральних понять філологічної думки, проте й досі не має однозначної дефініції, незважаючи на численні спроби вчених окреслити його сутність, визначити його характерні ознаки, функціональне призначення. У цій статті зосередимо увагу на семантиці понять «художній текст» і «дискурс», здійснимо їх кореляцію на основі запропонованих ученими ознак, акцентуючи увагу на літературознавчих аспектах проблеми.

За своєю природою текст (лат. *textus* – тканина, зв'язок) поліфункціональний, тому спроби його визначення здійснюються шляхом виявлення певних функцій (В.Бєлянін, Н.Болотнова та інші) чи притаманних йому ознак (Ю.Сорокін, М.Откупщикова). Множинність підходів до тексту призводить до фіксації тих чи інших його рис: зв'язності, цільності, завершеності, автономності, відтворюваності тощо. З. Турасва [1] виділяє п'ять підходів до тексту: онтологічний, що відбиває характер його існування; гносеологічний, що характеризує відображення в ньому об'єктивної дійсності; власне лінгвістичний, що стосується, як правило, його мовного оформлення; психологічний, що виявляє специфіку рецепції; прагматичний, що характеризує ставлення автора до дійсності. Зазначені підходи не охоплюють усього розмаїття тлумачень тексту.

У лінгвістичному плані – це об'єднана смисловим і граматичним зв'язком послідовність мовленнєвих одиниць

(Г. Солганик); результат «мовленнєвотворчого процесу, наділений завершеністю, літературно оброблений згідно з типом цього документа» [2, с. 18]; «складне ціле, що функціонує як структурно-семантична єдність» [1, с. 11]; семантично, прагматично і синтаксично зв'язана послідовність знаків, що характеризується такими ознаками, як когезія, когерентність, інформативність, інтенційність, адресованість та інтертекстуальність (В.Чернявська). О. Селіванова тлумачить його як «цілісну семіотичну форму психомовленнєвомислительної людської діяльності, концептуально і структурно-організовану, діалогічно вбульовану в інтеріоризоване буття, семіотичний універсум етносу чи цивілізації, що служить прагматично спрямованим посередником комунікації» [3, с. 32].

У культурологічному плані текст постає формою існування культури, її моделлю, тією «ірреальною реальністю», що характеризує рівень розвитку суспільства. «Через текст можна зрозуміти світоглядну парадигму, комунікативні тактики культури, її матеріальний світ. Більше того, у певному сенсі зрозуміти це можна тільки через текст і через посередництво тексту, – підкреслює В. Меліков. – Текст – це символізація культури» [4, с. 29]. Це історично зумовлений рівнем духовного розвитку людства і конкретного етносу феномен, що відбиває культурні традиції.

У гносеологічному сенсі, текст – це «суб'єктивне відображення об'єктивного світу», «вираження свідомості» [2, с. 338], у комунікативному – це водночас і посередник, і засіб, і процес, і мета комунікації. «Текст є насамперед поняттям комунікативним, орієнтованим на виявленні специфіки певного роду діяльності, – підкреслює Ю. Сорокін. – Іншими словами, текст як набір певних знаків, текст як процес (породження знаків комунікатором і сприйняття-оцінка його реципієнтом) і продукт знакової та паразнакової діяльності комунікатора і реципієнта...» [5, с. 66]. Комунікативна функція між адресантом і адресатом реалізується завдяки посередництву тексту, і, щоб це посередництво відбулося, текст має ввійти у контакт із читачем, тобто виконати контактну функцію, зацікавивши його оригінальністю назви, естетичністю оформлення тощо. Текст, що знайшов читача, мусить підтримувати його увагу, керувати процесом сприймання,

створювати ефект очікування. Труднощі спілкування з текстом зумовлюються тим, що його адресат характеризується невизначеністю, множинністю, тому авторові корисно знати психологію читачів, на яких він орієнтується.

У процесі творення письменник вступає у діалогічні зв'язки з адресатом, попереднім людським досвідом, багатоманітним навколишнім світом, що постає тепер у його баченні. М.Бахтін характеризував його як «слово про слова», «думки про думки», висловлювання про інші висловлювання; тобто наголошував на його словесній природі та включеності у безперервний потік висловлювань, процес комунікації. Водночас акцентувалося на його одиничності й неповторності («Але одночасно кожний текст (як висловлювання) є чимось індивідуальним, одиничним і неповторним, і в цьому весь сенс його (його задум, ради чого він створений)» [6, с. 308-309]. Авторська суб'єктивність тлумачилася М.Бахтіним як невід'ємна ознака мистецького твору, а текст — як обов'язковий компонент, необхідний елемент будь-якої гуманітарної науки: філософії, логіки, семіотики, етнолінгвістики, психолінгвістики та інших.

В інтерпретаційному аспекті — це «словесний художній твір, що являє собою реалізацію концепції автора, створену його творчою уявою індивідуальну картину світу, втілену в тканині художнього тексту за допомогою цілеспрямовано відібраних згідно з задумом мовних засобів <...>, і адресований читачу, котрий інтерпретує його у відповідності до власної соціально-культурної компетенції» [7, с. 7]. Отже, від особистості інтерпретатора залежить розуміння твору, глибина його осмислення, осягнення текстових лакун.

Як змістове і структурне ціле, текст вступає у взаємозв'язки з іншими елементами і текстами. Це багаточарова динамічна структура, сегменти якої співвідносяться один з одним, перебувають у стані постійного перегрупування взаємозв'язків.

Дефініції тексту характеризують методологічну орієнтацію їх авторів. Так, представник тартусько-московської семіотичної школи А.П'ятигорський характеризував його як повідомлення, знак, «сигнал»; Ю. Лотман відзначав такі його ознаки, як вираженість, фіксованість, відмежованість від інших, наявність між його елементами системи внутрішніх

зв'язків. Текст, як підкреслював учений, «потребує співрозмовника», включається у процес комунікації, взаємодіє з іншими. Отже, стає невід'ємною ланкою безперервного процесу спілкування, прочитується і входить в інші, а ті, у свою чергу, — в нові. Йдеться при цьому не про фрагменти попереднього тексту в новому, а про його відгомони, «сліди», що можуть виявлятися імпліцитно.

Текст (у семіотичному аспекті) — не пасивний, а внутрішньо суперечливий, динамічний носій смислу. Як і творча особистість, він «трансформує отримувані повідомлення і породжує нові» [8, с. 7], внаслідок чого і відбувається приращування його смислу. «Суттєвою властивістю художнього тексту, — наголошував Ю. Лотман, — є те, що він знаходиться у відношенні подвійної подібності: він подібний до певного зображуваного ним відрізка життя — частини всесвітнього універсуму, — і він подібний до всього цього універсуму» [9, с. 302]. О. Жолковський та Ю. Щеглов акцентують на «подвійній референційності тексту», що співвідноситься, з одного боку, з авторським баченням світу, з іншого — з читацьким означуванням, яке залежить від культурного контексту, особливостей реципієнта тощо. Ж. Дерріда ототожнював із текстом усе, що може бути сприйняте, вважаючи, що поза ним немає нічого, тобто надавав тексту статусу тотальності й універсальності.

Р. Барт здійснив диференціацію понять «твір» і «текст». На його думку, твір — це «матеріальний об'єкт», а текст — «поле методологічних операцій» [10, с. 415]. Текст пізнається через своє відношення до знака. «...Твір зрозумілий, усвідомлений, сприйнятий у всій повноті своєї символічної природи, — вважає Р.Барт, — це і є, власне, текст» [10, с. 493]. Він, як правило, багатозначний, множинний за своєю природою, тому й порівнювався із сіткою. Це, власне кажучи, процес набуття значень.

Характеризуючи інтертекст, Р.Барт, по суті, ототожнює його з текстом тому, що первісне значення цього слова — «тканина», «павутина», «плетіння» тощо. «Кожний текст, — стверджує Р.Барт, — виступає як інтертекст; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш чи менш розпізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти культури тепе-

рішньої. Кожний текст являє собою нову тканину, створену зі старих цитат» [10, с. 115]. Текст, отже, позбавлений смислового центру і семантичної впорядкованості. Він місце перетину інших, «простір сходження» цитувань, гетерогенний за своєю природою, багатозначний і багатоголосий, незавершений і незамкнутий, наділений внутрішньою динамікою, потенційно відкритий для подальших смислових нашарувань і нарощувань. Його творець уподібнюється до Скриптора, що перестає існувати тоді, коли текст уже створено. Скриптор організовує зіткнення «голосів», позицій, поглядів, проте сам не бере участі в їхньому протиборстві, лишаючись поза ідеологіями, відкриваючи простір для їх змагання. Текст демонструє множинність, стереофонію «голосів», дозволяє насолоджуватися розмаїттям світу.

Ідея «загибелі автора», що виникла у постструктуралістів, означала нівеляцію творчої індивідуальності, розчинення її у морі цитат. Згідно з нею, свідомість суб'єкта нівелюється у тексті, який здобуває автономію й існує вже незалежно від автора. Текст сприймається як вишивання по канві взірців, як несподівана мозаїка вже бачених, відомих елементів, об'єднаних у нову єдність. На думку Р.Барта, «текст виникає з анонімних, невловимих і водночас уже читаних цитат — цитат без лапок» [10, с. 115].

Як зазначає Г.Косиков, Р.Барт виявив «не тільки амбівалентний характер відносин твір/ Текст, а й амбівалентну природу самого Тексту» [11, с. 31], що включає у свою структуру тексти попередньої культури, те, що, висловлено «у творі незалежно від авторської волі, а часто і незалежно від авторської свідомості, — сказане саме тією мірою, якою будь-який індивід, що від народження занурений у певну ідеологічну атмосферу, змушений читати і засвоювати ту книгу культури, яку запропонували йому епоха, середовище, соціальний стан, система виховання та освіти» [11, с. 20]. Маються на увазі наслідки підсвідомої дії пам'яті, що вбирає (за Р.Бартом) «уламки чогось, що вже було читано, бачено, звершено, пережито». Твір у цьому плані більш консервативний, ніж текст, і відіграє щодо нього функції обмеження і впорядкування, спрямовані на усунення властивого йому різноголосся, на реалізацію авторської художньої моделі світу.

Постструктуралістські концепції тексту позбавляють його права на самостійне існування, акцентують увагу на розмитості його меж, проголошують «смерть автора» (Р.Барт). Текст трактується як «мозаїка цитат» (Ю.Крістева), як «між-текст» (Р.Барт), як інтертекст (Ш.Гривель) і т. п. Там, де постструктуралісти віднаходять «анонімні, невловимі й водночас уже читані цитати», відбувається народження нового тексту, що відгукується, реагує на попередні. У вітчизняному літературознавстві останніх десятиліть спостерігається відновлення інтересу до авторських інтенцій, посилюється увага до антропоцентрів тексту: автора і читача.

Текст реалізує властиву йому множинність сенсів, розщеплюючи всі попередні та створюючи нові. Його прочитання завжди одноразове, зумовлене поєднанням цитат, відгомонів, посилань, деталей, що не можуть повторитися.

Текст і твір, на думку В.Мілоvidoва, співвідносяться як «система мовних значень і система смислів (складно організований смисл)» [12, с. 17]. У процесі читання тексту формується система смислів, тобто народжується осмислений текст, який В. Міловидов називає твором, підкреслюючи взаємозумовленість функцій тексту і твору. Отже, твір, на його думку, народжується у процесі вербалізації смислів.

Твір — на відміну від тексту — відзначається смисловою завершеністю, цільністю, структурованістю і протиставляється тексту як процесу креативної діяльності. Художній твір — це результат творчого акту, висловлювання, орієнтоване на адресата, призначене для комунікації. Текст же відбиває процес креації, проникнення і перегрупування фрагментів інших творів, чужих висловлювань, соціальних кодів тощо.

Текст, як підкреслював М.Бахтін, потребує співрозмовника, іншої свідомості. Адресат (уже у процесі сприймання) створює власний варіант тексту, що залежить від усвідомлення реципієнтом прихованого смислу висловлювання, співвіднесення його з корпусом інших текстів, із позатекстовою реальністю.

Автор-творець, прагнучи керувати процесом сприймання, має враховувати соціальний статус, вік, психологію читача. Читацьке сприйняття не буває пасивним, а залежить від сенсорних особливостей реципієнта, його психофізіологічного стану, життєвого досвіду тощо.

Текст постає посередником між автором і культурною традицією, яку письменник може продовжувати, розвивати чи, навпаки, ігнорувати, прагнучи відштовхнутися від усталеного задля досягнення художнього ефекту. Він також вступає у складні взаємозв'язки з контекстом: то його характеризує, то метафорично репрезентує, то актуалізує одну якусь ознаку, то призводить до перегрупування явищ у межах певного хронологічного зрізу. Культурний контекст, у свою чергу, не слід розглядати як щось застигле, раз і назавжди сформоване. Це динамічна гетерогенна структура, що формується за рахунок багатьох субструктур, які належать до різних семіотичних систем. Іманентний розвиток культури, як вважав Ю.Лотман, відбувається за рахунок припливу нових текстів, що призводять до перегрупування міжтекстових зв'язків, конфронтації протилежних тенденцій у певну добу.

Текст як фрагмент і засіб комунікації перебуває у численних безпосередніх і опосередкованих зв'язках з іншими, ці зв'язки, проте, не лишаються стабільними внаслідок безперервного процесу продукування нових текстів, що призводять до перманентних змін у літературному контексті.

Художній текст не лише зберігає інформацію про епоху, події, людей, а й здатний, увійшовши в нові контексти, виробляти нові повідомлення, генерувати нові смисли. «Головна складність, але й головне позитивне завдання при аналізі мовного смислу, – вважає Б.Гаспаров, – полягає в тому, щоб не упустити з виду обидві протилежні сили, на перетині яких він виникає і розвивається: з одного боку, відкритість смислу, необмежену його здатність до асоціативних розтікань і стрибків, з іншого – його втіленість у мовному матеріалі, в силу якого смисл виявляється поміщеним у герметичну «упаковку», обриси якої визначаються конфігураціями саме того матеріалу...» [13, с. 292]. Йдеться, з одного боку, про рухливість смислу, а з іншого – про його прив'язаність до певного мовного матеріалу.

Смисли, що виникають у новому контексті, відзначаються певною непрогнозованістю, проте обмежуються презумпцією текстуальності, під якою мається на увазі умовне окреслення автором його смислових меж. Текст при цьому може бути неоднорідним, викликати чимало різноманітних

смислів, проте породжені ним сенси (хай і різнопланові) лишаються спільними для нього як цілісної конструкції, обмеженої певними рамками.

Як і текст, поняття «дискурс» (*фр. discourse, англ. discourse від лат. discursus* — біганина назад-уперед; рух, кругообіг; бесіда, розмова) немає чіткої дефініції, незважаючи на численні спроби вчених³⁹ з'ясувати його сутність, визначити найпоказовіші ознаки. Ймовірно, що саме така понятійна невизначеність сприяла його популярності, тим більше, що поняття фіксувало модифікацію традиційних уявлень про текст, мовлення, стиль, мову тощо.

Виникнення дискурсу пов'язане з марксистською філософією Л.Альтюссера та психоаналізом Ж.Лакана, його інтерпретацією підсвідомого. Широкого застосування це поняття набуло у 60-70-х роках ХХ століття спочатку в Франції, а згодом і в інших країнах. У французькій традиції, що була пов'язана з «розщепленням» позиції суб'єкта, котрий набував множинного характеру, зберігаючи свій рольовий статус, дискурс тлумачився як сукупність розсіяних у різних місцях висловлювань, побудованих за аналогічною системою правил, що передбачали насамперед оцінювальну діяльність суб'єкта. Дискурс відзначався діахронічністю і нелінійністю, адже різні тексти могли виникати одночасно.

М.Фуко вважав найважливішим для дискурсу визначення відношень між окремими висловлюваннями, що дозволяють згрупувати їх. На його думку, дискурс ґрунтується на археологічному принципі й може реконструюватися з окремих дискурсивних практик, об'єднаних шляхом співвіднесення однієї з іншою. Це означає, що можливі два дискурси з одного й того ж питання: стверджувальний, наприклад, і протилежний за спрямованістю — заперечувальний.

М.Пешо — один із основоположників теорії дискурсу — підкреслював такі його ознаки, як відсутність органічної єдності, надтекстовий статус і розсіяний характер вияву: «дискурс як текстова реальність не являє собою органічної

³⁹ З.С. Харріс, Х.Сакс, М. Фуко, Ж. Дюбуа, Р. Робен, М. Пеше, П. Анрі, Ж. Гійом, Д. Мальдідье, Е. Бенвеніст, П. Серію, Т.А. ван Дейк, Ц. Тодоров, І.Беллерт, В.А. Кох, Р. Барт, К. Фукс, Н.Д.Арутюнова, Ю.С. Степанов, Є.С. Кубрякова, О.Г. Ревзіна та ін.

єдності на якому-небудь рівні»; «всяка окрема форма дискурсу з необхідністю відсилає до ряду його можливих форм» [14, с. 331]. Таким чином, відсилання до попередніх дискурсивних формацій постає семантично значущою ознакою його породження. Зв'язок між окремими фрагментами дискурсу досягається завдяки подібності тематики, стратегії викладу, проте ці засоби створюють ледь уловлювану єдність його розрізнених фрагментів.

Патрік Серіо [15] узагальнив і систематизував підходи до дискурсу. Під ним розуміють: будь-яке висловлювання, тип висловлювання, вплив висловлювання на його адресата; мовлення, привласнюване самим мовцем; систему обмежень, що накладаються на певні висловлювання. Йдеться, зокрема, про висловлювання, притаманні певній категорії людей, об'єднаних статтю, професійною діяльністю, соціальним статусом тощо. Патрік Серіо навів вісім значень слова «дискурс», із них найбільш важливими у літературознавчому аспекті виявляються три. Це розуміння дискурсу як мовлення, як будь-якого конкретного висловлювання; врахування впливу висловлювання на адресата, а також того, як цей вплив позначається на конкретній комунікативній ситуації: на її учасниках, моменті та місці висловлювання.

Дискурс, як вважає Ц. Тодоров, дається «після мови, але до висловлювання», тому йому властива процесуальність. «Дискурс складається не з речень, а з висловлених речень або, коротше кажучи, з висловлювань, — підкреслює Ц. Тодоров. — Але інтерпретація висловлювання визначається, з одного боку, висловленим реченням; а з іншого — самим актом висловлювання. Це висловлювання включає суб'єкта висловлювання, адресата, до якого звертаються, час і місце, попередній і наступний дискурси; тобто контекст висловлювання. І ще, іншими словами, дискурс є завжди і обов'язково актом мовлення» [16, с. 26-27]. Це процес і результат комунікативного акту, що характеризується взаємодією суб'єктів, виявляє прагматичні наміри учасників комунікації. Його специфіка виявляється в «наборі правил», яких він, тобто дискурс, вимагає. Кількість правил при цьому не зменшується, а збільшується, адже дискурс може накладати додаткові обмеження, оскаржувати дію загальномовних правил.

Дискурс позначає систему обмежень, що накладаються на висловлювання через певну соціальну чи ідеологічну позицію учасників комунікативного акту. Слід враховувати й те, що слова, якщо в комунікації беруть участь представники різних поглядів, життєвих принципів, можуть набувати інших значень, нести імпліцитну інформацію про суб'єкта висловлювання та його адресата.

Чимало спроб дати чітку характеристику поняттю «дискурс» закінчувалися переліком значень, що, проте, не охоплювали всього семантичного розмаїття, приховували ще не виявлені смислові відтінки. Тому не ставимо своїм завданням подати всі можливі тлумачення дискурсу, обмежимося лише його основними літературознавчими параметрами.

Розуміння дискурсу як мовлення, що протиставляється мові, потребує співвіднесення його з такою категорією, як текст, адже спостерігаються спроби ототожнення цих понять, хоч більш правомірне, звичайно, їх розмежування. Так, Н.Арутюнова розглядає дискурс як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками; текст, узятий у подійному аспекті» [17, с. 136-137], тобто у процесі його розгортання.

Спроби розмежувати дискурс і текст здійснювалися неодноразово, проте критерії диференціації при цьому змінювалися. Ними служили *функціональність/ структурність, процес/ результат, актуальність/ віртуальність*. Спроба протиставити дискурс як інтерактивний спосіб взаємодії тексту виявилася, однак, не зовсім доречною. Доцільніше, очевидно, простежувати їхні взаємопереходи: тексту в дискурс і, навпаки, дискурсу — в текст.

У сімдесяті роки основою для розмежування цих понять служила ситуація, що враховувалася в дискурсі, тому він тлумачився як «текст плюс ситуація», а текст у цьому зв'язку — як дискурс без урахування ситуації. Дискурс виявляє чутливість до контексту, тієї соціальної ситуації, в якій виникає.

На думку Р.Барта, текст існує тільки в дискурсі. За значенням дискурс справді близький до нього, проте й різниться від нього тим, що відбиває динамічний характер спілкування. Тексту притаманна зв'язність, а дискурсу — розчленованість. Зв'язність тексту досягається сукупністю стильових

ознак, притаманних авторові і спрямованих на відтворення синергійного смислу. «Зовнішня зв'язність тексту, – підкреслює О.Кострова, – виявляється в його інтертекстуальності, яка, проте, теж має закритий характер у тому сенсі, що не допускає нових інтертекстуальних включень» [18, с. 35]. Щодо дискурсу, то його внутрішня зв'язність визначається «правилами дискурсивної формації», реалізованими завдяки спільній темі, стратегії викладу тощо. Зовнішня зв'язність дискурсу досягається співвіднесеністю з іншими дискурсами, подібними тематично, проте відмінними за просторово-часовими вимірами.

Членування тексту і дискурсу помітно відрізняється. Для дискурсу це одна з найважливіших ознак, без якої він просто не існує. Для тексту членування не має такого важливого значення, як для дискурсу, адже він може бути нерозчленованим, як, скажімо, астрофічний вірш.

Відмінність тексту і дискурсу виявляється також у тому, що для літературознавчого аналізу цих понять застосовуються різні категорії. Навіть звертання до подібних категорій призводить до зміщення акцентів у їхній інтерпретації. Так, для аналізу художнього тексту застосовуються такі категорії, як автор, персонаж, форма викладу та інші, проте у процесі аналізу дискурсу автор розглядається як рольовий суб'єкт, а мовлення персонажів – як спосіб репрезентації позиції різних суб'єктних інстанцій.

Нерідко у вітчизняній традиції дискурс ототожнюється з процесом творення тематично близьких текстів, що дозволяють йому реалізуватися. Дискурс виявляє прагматичні наміри суб'єкта висловлювання, що, у свою чергу, обмежують потенційну невичерпність значення окремого тексту.

Текст постає результатом мовної діяльності, формою реалізації дискурсу, зрештою, місцем їх перетину. Текст містить елементи ідеологічного, соціально-етнічного, національно-культурного, морально-етичного та інших дискурсів. Він реагує на форми соціальної поведінки людей, розвиває чи заперечує культурні традиції, прищеплює етичні норми. Текст орієнтований на сприйняття, виявлення закладеної в нього інформації, людського досвіду. Він потребує осмислення та інтерпретації і розглядається як самодостатній.

Як відзначає Поль Рікер, текст являє собою «об'єднані чи структуровані форми дискурсу, зафіксовані матеріально і передавані шляхом послідовних операцій прочитання» [19, с. 3]. Він виявляється однією з проміжних ланок дискурсу, що охоплює сукупність дій комунікантів, відзначається множинністю і різноспрямованістю актів висловлювання. Так, наприклад, феміністичний дискурс у творчості О.Кобилянської характеризується розмаїттям: герої її творів «Людина», «Царівна», «Апостол черні» виявляють протилежні погляди, шукають підтвердження своїм принципам, демонструють ідеологічну несумісність, різноспрямованість комунікативних стратегій і тактик. Слушним видається і спостереження Ц.Тодорова про те, що літературний дискурс має чимало «нелітературних «родичів», і вони до нього ближчі за будь-який інший тип «літературного» дискурсу» [16, с. 20]. Мається на увазі його зумовленість нелітературними чинниками, що знаходить свій вияв, наприклад, у подібності деяких типів ліричних віршів до молитви. Актуалізація жанру молитви зумовлювалася невпевненістю в майбутньому, відчуттям загрози, страхом перед суспільно-політичними катаклізмами.

Професор Амстердамського університету Т. ван Дейк [20] мав на увазі під дискурсом «письмовий чи мовленнєвий вербальний продукт комунікативної дії», що характеризує причетність до певної соціальної спільноти, культури, історичного періоду. Дискурс, як вважає Т. ван Дейк, стосується мовлення, актуальної мовленнєвої дії, а текст — «системи мови чи формальних лінгвістичних знань, лінгвістичної компетентності» [20, с. 26]. Отже, дискурс — не текст, хоч і реалізується в ньому, якщо мати на увазі під текстом комунікативний акт і його результат.

Дискурс обов'язково потребує уточнення: **чий** він **чи який**. Якщо, скажімо, йдеться про художній текст, то в ньому можна виділяти дискурс автора як самостійного суб'єкта висловлювання і героїв, що репрезентують свою позицію, поспіваючись тими чи іншими ідеологічними принципами. Дискурс персонажа може реалізуватися через цитатний дискурс, якщо герой, наприклад, демонструє свою ерудицію чи відзначається залежністю від чужих думок. Цитатний дискурс може реалізуватися й у висловлюваннях наратора, котрий імітує розмовне мовлення освічених людей.

Якщо дискурс розглядати в аспекті який, то слід, очевидно, розмежовувати у художніх текстах останнього століття колоніальний і неокolonіальний, імперський і колонізований, антиколоніальний і постколоніальний дискурси. Колоніальний, тобто імперський, дискурс плекає міф про миротворчу місію імперії, що нібито не мілітарними засобами, а добровільно приєднала чужі території, сприяла поліпшенню рівня життя і культури аборигенів тощо. Прилучення поневолених народів до культури вищого рівня призводило до їхньої асиміляції, масового манкуртства творчої еліти.

Антиколоніальний дискурс передбачає активний опір процесам асиміляції, сприяє національному відродженню. Антиколоніальний і постколоніальний дискурси нелегко диференціювати тому, що останній, на думку М.Павлишина, не лише заперечує колоніалізм і утверджує права поневолених народів, а й засвоює досвід попередніх дискурсів, набуваючи ознак плюралізму.

Дискурс – це спосіб висловлювання, що виявляє комунікативну своєрідність суб'єкта мовлення, його вплив на реципієнта. Його розглядають, крім того, як спосіб актуалізації мови в мовленні, процес і результат взаємодії суб'єктів, тому характерною його ознакою вважають інтерсуб'єктність і суб'єктивність.

В.Миловидов розглядає дискурс, з одного боку, як «практику текстопобудови, процес створення, розгортання тексту в часі та просторі», з іншого – як «процедуру осмислення тексту в акті художньої комунікації» [12, с. 23]. Читач, знайомлячись із текстом, зіставляючи його з позатекстовими реаліями, з корпусом уже раніше ним прочитаного, створює свій власний варіант тексту, що може виявлятися у переписуванні улюбленого вірша в щоденник, виписуванні якоїсь цитати, повторенні слів, що запам'яталися.

Текст вивчається в його завершеній формі, в його остаточному, так би мовити, варіанті, а дискурс – у процесі його виникнення і становлення, тобто в режимі on-line. «Особистість комуніканта, з одного боку, статична і постійна, проте, з іншого, вона динамізується, корегується інтенціями, інтерпретантою співбесідника, його типом реагування і самим способом ведення дискурсу» [3, с. 159]. Дискурс – це процес,

що фіксується у цілому корпусі текстів і зумовлюється екстралінгвістичними чинниками. Для дискурсу важливо, хто і в якій ситуації висловлюється, яких ідеологічних принципів дотримується. Висловлювання в дискурсі виявляється ситуативно зумовленим і зрозумілим для представників тієї ж дискурсивної формації.

Текст характеризується просторовою монологічною статикою, а дискурс – переважно «темпоральною діалогічною динамікою» [12, с. 23], яку коригують учасники комунікації. Дискурс, як і будь-який комунікативний акт, передбачає наявність принаймні двох учасників – мовця (автора) й адресата, що у процесі комунікації можуть приховувати свої справжні наміри, перерозподіляти функції. Це, по суті, мовлення, ситуативно зумовлене екстралінгвістичними чинниками, наділене ознаками тексту і реалізоване в ньому. Текст і дискурс мають нечіткі межі й допускають переходи одного в інший.

Аналіз дискурсу спрямований на виявлення імпліцитної інформації, тобто всього того, що не було висловлено безпосередньо, а лише малося на увазі учасниками комунікації. Тому дискурсивний аналіз передбачає врахування ідеологічних, соціокультурних, психологічних та інших параметрів. Він має виявляти процес виникнення дискурсу, зв'язок з умовами його породження. Текст же – на відміну від дискурсу – може бути проаналізований як самодостатній. У дискурсі можливе накладання тексту один на одного, що призводить до виникнення додаткових смислів, проте в новій структурі попередні тексти виявляться трансформованими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тураева З.Я. Лингвистика текста (текст: структура и семантика). – М.: Просвещение, 1986. – 128 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
3. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Монографическое учебное пособие. – К.: Брама, Изд. Вовчок О.Ю., 2004. – 336 с.
4. Меликов В.В. Введение в текстологию традиционных культур (на примере «Бхагавадгаты» и других индийских текстов). – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 304 с.

5. *Сорокин Ю.А.* Текст, цельность, связность, эмотивность // *Аспекты общей и частной лингвистической теории текста.* – М., 1982. – С. 61-75.
6. *Бахтин М.М.* Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // *Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.* – М.: Искусство, 1986. – С. 297-324.
7. *Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В.* Филологический анализ текста. Практикум / Под ред. Л.Г.Бабенко. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 400 с.
8. *Лотман Ю.* Семиотика культуры и понятие текста // *Структура и семиотика художественного текста: Труды по знаковым системам.* – Тарту, 1981. – С. 3-7.
9. *Лотман Ю.* Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
10. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр./ Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
11. *Косиков Г.К.* «Структура» и/или «текст» // *Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с фр. и вступ. ст. Г.К.Косикова.* – М.: Издательская группа «Прогресс», 2000. – С. 3-48.
12. *Миловидов В.* От семиотики текста к семиотике дискурса. Пособие по спецкурсу. – Тверь: Тверский госуниверситет, 2000. – 93 с.
13. *Гаспаров Б.М.* Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.
14. *Пешё М.* Контент-анализ и теория дискурса / Перевод с франц. И.Б. Иткина // *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса.* – М.: Прогресс, 1999. – С. 302-336.
15. *Серио П.* Анализ дискурса во Французской школе. Дискурс и интердискурс // *Семиотика: Антология / Сост. Ю.Степанов.* Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 549-562.
16. *Тодоров Ц.* Поняття літератури та інші есе / Перекл. з франц. Є.Марічева. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 162 с.
17. *Арутюнова Н.Д.* Дискурс // *Лингвистический энциклопедический словарь / ред. В.Н Ярцева.* – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
18. *Кострова О.А.* Текст и дискурс: границы и переходы // *Русская германистика. Граница в языке, литературе и науке.* – М.: Языки славянской культуры, 2009. – С. 348-355.

19. Рикер П. Герменевтика, этика, политика. Московские лекции и интервью. Пер. с фр. / Ред. И. Вдовина. — М.: Академия, 1995. — 160 с.

20. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация: Сб. работ / Пер. с англ., Сост. В.В.Петрова. — М.: Прогресс, 1989. — 312 с.

АННОТАЦИЯ

В статье с учётом идей многих зарубежных и отечественных учёных осуществляется сопоставление понятий «художественный текст» и «дискурс», определяется их семантика, подчёркивается необходимость их более чёткого разграничения. Выявляется взаимосвязанность этих понятий, что реализуется в возможности взаимоперехода: текста в дискурс и, наоборот, дискурса — в текст.

Ключевые понятия: художественное произведение, текст, дискурс, диалог.

SUMMARY

The paper focuses on comparing the notions 'artistic text' and 'discourse' taking into consideration ideas of many foreign and home scholars. The meaning of these notions is also defined and the necessity to distinguish them is emphasized. Connection between 'artistic text' and 'discourse' is revealed in the possibility of their conversion, i.e. text turns into discourse and vice versa.

Key words: work of art, text, discourse, dialogue.